



904"652"(497.11)

**Марија АЛЕКСИЋ  
ЧЕВРЉАКОВИЋ**

Саветник,  
конзерватор-истраживач  
Завод за заштиту споменика  
културе Краљево  
alexazunjic@gmail.com

## **НЕКА ЗАПАЖАЊА О МОГУЋНОСТИМА РЕКОНСТРУКЦИЈЕ ПРОШЛОСТИ (ПРИМЕР РИМСКИХ НАЛАЗИШТА НА ПОДРУЧЈУ ЧАЧКА)**

*...But the separation of the synchronic present, the subject of ethnography, and diachronic past, the subject of archaeology, clearly arose in the same cultural project of locating other cultures in relation to a superior inspecting agency which aims, in an unreciprocated project, to generate knowledge of them.<sup>1</sup>*

АПСТРАКТ: Археологија изучава осштајке људских деловања у времену и простору. И док је предмет археолога увек у прошлом времену, приликом изучавања европске прошлости он нам просторно оштаје сродан. Антика друштва Грчке и Рима сагледавају се као прошли Ми (као наша соштивена прошлости), културни обрасци са којима делимо ошледе на свеш, време и простор. Нарашив о средњобалканским љлеменима, као објективно оштојећим кашеоријама прошлости, најчешће се прихвата без преиспитивања теоријских основа на којима је настао. Усвајањем идеје о простору који се уобличава и производи кроз људске доживљаје и крешања у свешу дозвољава се моћност да су на територији Чачка у прошлости оштојали различити идентитети који су паралелно функционисали и производили различита месца и њезаже.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Римско царство, варвари, Чачак, романизација, заједнице

Археологија се описује као дисциплина која изучава остатке људских деловања у времену и простору. Њено поље истраживања дефинисано је у одређеним културним, друштвеним и политичким условима западноевропских друштава XIX века.<sup>2</sup> Начини на које приступамо предмету истраживања, као и однос археолога као истраживача према прошлости и другим културама, уобличени су западним начином мишљења (Western Gaze).<sup>3</sup> Слично антропологији, археологија

конституише Друго кроз просторну и временску дистанцу. Антрополог је, као и археолог, сада и овде, док је предмет његове студије тамо и тада.<sup>4</sup> И док је предмет археолога увек у прошлом времену, приликом изучавања европске прошлости он нам просторно постаје близак и сродан. Дељење простора истраживача са предметом изучавања условило је стварање наратива о сличностима и континуитету. Просторно блиска и цивилизацијски подобна, античка друштва Грчке и Римског царства сагледавана су као прошли Ми,<sup>5</sup> културни обрасци са којима делимо

[1] Michael Shanks, „Post-processual archaeology and after”, In: *Handbook of Archaeological Theories*, eds. R. A. Bentley, H. D. G. Maschner and C. Chippindale (Lanham: AltaMira Press, 2008), 141.

[2] Staša Babić, „Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost”, *Etno-antropološki problemi*, n. s. god. 5. sv. 2 (2010), 259.

[3] Bender Barbara, „Subverting the Western Gaze: mapping alternative worlds”, In: *The Archaeology and Anthropology of Landscape*,

eds. R. Layton and P. Ucko (London: Routledge, 1999), 31.

[4] S. Babić, „Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost”, 262.

[5] Richard Hingley, *Roman Officers and English Gentlemen, The Imperial Origins of Roman Archaeology* (London: Routledge, 2000)

погледе на свет, време и простор. Слично-сти и везе доказивани су ишчитавањем и тумачењем античких писаних извора. Проучавањем Римског царства западна елита је дефинисала себе, али је истовремено стварала *Друјој* у простору и времену.<sup>6</sup>

Простор је у наративима о Римском царству имао значајну улогу у потврђивању његове супериорности и природне доминације над другим народима. Иако се природна околина сагледавала као објективна физичка реалност, одвојена од човека и његових деловања<sup>7</sup>, сматрано је да њене карактеристике могу битно утицати на развој и напредовање људских заједница. Креирана још у антици, идеја о значају простора за развој културе (географски детерминизам) потврђивана је у делима истраживача XIX и XX века. У делу географа Ф. Рацела (F. Ratzel) културни обрасци сагледавају се као последица прилагођавања на дату средину и унутрашње духовне снаге људи. У овом концепту народи који су се насељавали у повољније природно окружење имали су урођену потребу за ширењем и освајањем нових простора. Енглески географ Ч. Сампл (C. Semple) тврдио је да је еколошки диверзитет Медитерана допринео његовом процвату и доминацији током антике.<sup>8</sup> Географски детерминизам значајно је утицао и на теорију романизације, по којој су народи на периферији медитеранског света под утицајем војне, политичке и културне супериорности римских освајача неминовно прихватили напредне културне обрасце.<sup>9</sup>

Промене у начинима на које посматрамо друге и простор отпочеле су током друге половине XX века. Научници су активно почели да преиспитују своје полазне основе,

уочавајући њихову условљеност културним нормама и облицима друштвене организације којима припадају.<sup>10</sup> Саставни део ових процеса било је прихватање различитих начина сагледавања истих простора кроз време. Простор се дефинише као друштвени и културни конструкт.<sup>11</sup> Обликовано путем чула, природно окружење представља производ наше свести и културе у којој одрастамо. Па ипак, поседујући сопствене унутрашње законитости, простор има моћ да активно утиче на заједнице и њихову културу. Природна средина се доживљава и смислено конструише, али је у исто време и неутрална позорница друштвених пракси и промена.<sup>12</sup> У овом двосмерном процесу природа се сагледава и као активни учесник и као исход стварања.<sup>13</sup> Преводећи просторе као истраживачи ми их неминовно исказујемо личним језиком, користећи концепте и уверења сопствене културе<sup>14</sup>, чиме им често несвесно одузимамо аутентичност и значења која су могли имати у прошлости. Тиме се просторима ограничава значај археолошким истраживањима, јер се занемарују као облици материјалних архива људских заједница.<sup>15</sup>

Рад ће покушати да укаже на замке у које истраживачи могу упасти у покушајима реконструкције прошлости на основу ограниченог или непотпуног археолошког записа. Изнесени ставови наслањају се на основне поставке постпроцесне археологије. Неке од најзначајних тековина овог правца мишљења

[6] S. Babić, „Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost”, 263.

[7] Christopher Tilley, *A phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments* (Oxford, Providence: Berg: 1994), 9-10.

[8] Predrag Novaković, *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije* (Ljubljana: Filozofski fakultet, 2003), 34, 43.

[9] Vladimir D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor: rimski pisani izvori, ideja socio-kulturne evolucije i koncept romanizacije”, *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 6. sv. 3 (2011), 690-691.

[10] S. Babić, *Metaarheologija: Ogledi o uslovima znanja o prošlosti* (Beograd: Klio, 2018), 42.

[11] C. Tilley, *A phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments*, 10; Kathryn Lafrenz Samuels and Darian M. Totten, „Roman place-making: from archaeological interpretation to contemporary heritage contexts”, In: *Making Roman Places, Past and Present*, eds. D. M. Totten, and K. L. Samuels, (Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012), 12; P. Novaković, *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije* (Ljubljana: Filozofski fakultet, 2003), 40.

[12] M. Shanks, „Post-processual archaeology and after”, 135, 136.

[13] Matthew Johnson, *Ideas of Landscape* (Oxford: Blackwell publishing, 2007), 143-145.

[14] S. Babić, „Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost”, 266.

[15] P. Novaković, *Osvajanje prostora...*, 174, 177.

су неговање критичке мисли, преиспитивање постојећих знања о прошлости и услова под којима је могуће доћи до тих знања, са посебним освртом на положај истраживача.<sup>16</sup> Будући да сам запослена у институцији заштите културног наслеђа у Републици Србији, чија је основна делатност обликована кроз теренски рад, свесна сам утицаја археологије као савремене праксе,<sup>17</sup> као и отиска који деловање археолога оставља у савременом друштву. Моја запажања, која се у најширем смислу могу окарактерисати као постпроцесна, заправо су производ теренског и практичног искуства у раду са заједницама на територији западне Србије.

Савремено урбано ткиво Чачка онемогућава јасно сагледавање трансформација које су се на овом простору одигравале током првих пет векова нове ере. Овај исказ додатно се усложњава чињеницом да је уздигнути плато око данашње цркве Вазнесења Христовог, са мањим хијатусима, насељаван кроз векове. Кратак приказ римског сагледавања простора и заједница у унутрашњости Балкана треба да покаже да су се и током Републике, а касније Царства, знања о простору и заједницама са којима су Римљани долазили у контакт константно била у процесима трансформације.

### Римљани и сазнања о римском сагледавању простора

Римска империја је током своје историје доживљавала трансформације у сагледавању простора и *Друиџ* у њему. Однос према простору се мењао контактима са другим народима, ширењем државе, али и променама у државном уређењу. Успешност римске политике није се огледала само у агресивним освајачким походима, већ је укључивала и различите односе са староседелачким заједницама који су подразумевали успостављање

разгранате и флуидне мреже пријатељстава и савезништва (*socii et amici*).<sup>18</sup>

Знања о свету Римљани су преузели из постојећих концепата који су се развили на тлу класичне Грчке и хеленистичких држава.<sup>19</sup> Идеја о постојању центра света као најподеснијег простора за живот људи и развоја напредних облика цивилизације настала је на просторима античке Грчке. Премештањем политичке моћи на простор Италског полуострва долази и до промене владајућег наратива у оквиру медитеранског света. Витрувије Италију види као најподеснију територију на којој живи најповољније сачињен и најумеренији римски *народ*. У оквиру концепта географског детерминизма простор грчко-римског Медитерана сагледаван је као средиште око кога се налазе географске/климатске зоне које удаљавањем од центра, без обзира на њихово пружање по оси север-југ, односно исток-запад, постају мање повољне за развој људи.<sup>20</sup>

Грчка Илирија/римски Илирик конструисани су као гранични регион познатог света у грчко-римској машти.<sup>21</sup> Границе Илирика мењале су се током прошлости, а подразумевале су просторе које су насељавали илирски народи. Средоземна елита је преко процеса именована заједница које су живеле у удаљеним крајевима себи олакшавала дефинисање простора и категоризацију хетерогене популације која га је настањивала.<sup>22</sup>

Разумевање и дефинисање простора у Римском царству мењало се кроз векове и није било вођено само потребом за освајањем

[16] M. Shanks, „Post-processual archaeology and after”, 142-143.

[17] M. Shanks, „Post-processual archaeology and after”, 141.

[18] Dž. Danijel i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ* (Zagreb: Školska knjiga, 2013), 37.

[19] Грци су простор и заједнице у њему више доживљавали кроз изговорену или записану реч, а њихов однос са простором умногоме је био обликован митовима и легендама. S. Babić, „Greeks, Barbarians and Archaeologists, Mapping the Contact”, *Ancient West and East* 6 (2007), 4-7; V. D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor...”, 685.

[20] V. D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor...”, 683-684, 686.

[21] D. Džino, „Constructing Illyrians: Prehistoric Inhabitants of the Balcan Peninsula in Early Modern and Modern Perceptions”, *Balkanistica* 27 (2014), 2.

[22] Dž. Danijel i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku...*, 48.

територија и формирањем нових провинција.<sup>23</sup> Римски идеолошки дискурс у периоду владавине Октавијана<sup>24</sup> и његових наследника истиче да је судбина Рима да влада светом и шири цивилизацију. Овај став преносио се на границе царства и периферне зоне сложеним системом визуелних симбола и ритуала, али и умрежавањем друштвених елита.<sup>25</sup> Стварање Царства подразумевало је формирање и трансформацију институција и механизма којима су успостављани заједнички наративи и симболи империјалне снаге. Визуелни маркери постављени у простору требало је да успоставе односе моћи и система поседовања над територијом, чиме је потврђивана снага Царства да се обрачуна са било каквом претњом.<sup>26</sup> Званични империјални дискурс величао је римску супериорност над другима, али и прокламовао неопходност да се различити народи, некада на периферији, укључе у политичку инфраструктуру Царства.<sup>27</sup> У додирима са другим заједницама Рим је функционисао као трансформишућа снага која је помагала у обликовању локалних, провинцијских и империјалних идентитета који су, без обзира на специфичности, у својој основи имали идеју Рима као централизирајућег концепта.<sup>28</sup>

[23] Империјализам као термин у теорији економије развио се тек у другој половини XIX века и дефинисао је односе западних држава са сложеним системом колонија. Изравно коришћење овог термина за процесе у прошлости довело је до разних злоупотреба. Phil Freeman, „Romanisation - Imperialism' – What are we talking about?“, In: *Sixth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, eds. K. Meadows, C. Lemke and J. Heron (Oxford: Oxbow Books, 1997), 8-14.

[24] Период када Илирик званично постаје део царства.

[25] Рим се почетком XX века у енглеској научној литератури сагледавао као најмоћнија машина асимилације коју је свет икада видео. R. Hingley, *Roman Officers and English Gentlemen, The Imperial Origins of Roman Archaeology* (London: Routledge, 2000), 48, 114; Dž. Danijel i A. Domic Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 31.

[26] Carsten Paludan-Muller, „The imperial mirror: Rome as reference for the empire“, In: *Making Roman Places, Past and Present*, eds. D. M. Totten and K. L. Samuels (Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012), 157.

[27] Dž. Danijel i A. Domic Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 158-159.

[28] R. Hingley, „Inheriting Roman places“, In: *Making Roman Places, Past and Present*, eds. D. M. Totten, and K. L. Samuels

Односи са народима који су насељавали простор будуће провинције Илирик,<sup>29</sup> касније провинције Далмације, такође су мењани кроз време. Интензивни контакти почињу већ од краја III века старе ере, али је тек крајем I века старе ере, у складу са новом империјалном стратегијом, простор Илирика постао саставни део Римског царства (провинција Илирик 32-28. године старе, а провинција Далмација 9. година нове ере). Овладавање простором није било ограничено само на утврђивање провинцијских граница, већ је био резултат односа римске силе, војне и политичке, према неком простору и заједницама које су у њему живеле. Територија Рима се, тек од периода касне Републике, почела сагледавати као јединствени организам омеђен границама према спољном свету које чувају легије.<sup>30</sup>

## Империја и Друји

Однос Римског царства са другим заједницама, поготову онима на Балкану, прошао је кроз различите етапе. Перцепција староседелачких популација и однос према њима мењао се у зависности од количине контакта и географском удаљеношћу од центра.<sup>31</sup> Информације које добијамо од сачуваних грчких и римских извора говоре о ниском ступњу развоја заједница на северу, као и неповољним климатским условима које владају на периферији.<sup>32</sup>

Односи Средоземља са унутрашњошћу Балкана успостављени су још током старијег

(Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012), 171.

[29] Латински појам (Illyricum) има корене у грчком појму V века ст. ере (Illyris – Илирија, Illyroi – Илири) који је Грцима послужио да дефинишу племена на северозападу, Dž. Danijel, „Constructing Illyrians...“, 2.

[30] Dž. Danijel i A. Domic Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 37.

[31] V. D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor...“, 682-683, 685.

[32] Fanula Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, Tribali, Autarijati, Dardanci i Mezi* (Beograd: Equilibrium, 2007), 361-395 (прво издање књиге из 1969. године); Dž. Danijel i A. Domic Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 18.

гвозденог доба – доказ за то су кнежевске хумке.<sup>33</sup> Укључивање простора Чачка у оквир провинције Далмације говори да су Римљани ову територију могли сагледавати као илирски културни простор. Апијан наводи да Римљани племена у Илирику називају властитим именом, иако целу Илирију сматрају за коине (културно и језичко слично подручје).<sup>34</sup> Фрагментираност доступног материјала, очуваних извора и археолошког материјала онемогућава доношење сигурних закључака о томе да ли су те дефинисане скупине и саме имале свест о заједничком идентитету у предримском периоду или су ове идентитете формирале тек након контаката са Римљанима.<sup>35</sup>

У периоду највеће римске експанзије променио се и концепт појма *варвара*<sup>36</sup>, јер је нова империја у себи инкорпорирала различите заједнице које се нису могле традиционално укlopити термин који је створен у класичној Грчкој.<sup>37</sup> Прихватање различитих културних израза унутар граница био је један од фактора дугог трајања.<sup>38</sup> Бити равноправни припадник империје подразумевало је дељење одређеног система вредности међу људима – *humanitas*.<sup>39</sup> Идеја је била флексибилна јер је укључивала могућност да и они који нису потицали из Италије буду део Царства, јер су посредством Рима као цивилизирајућег фактора делили одређене вредности са њим (римско грађанско право).

Контакти између Грка и *варвара*, а касније *варвара* са Римљанима, подразумевали су додире између људи различите историје, ставова према времену и простору, странцима, као и сопственом осећају припадности једној заједници.<sup>40</sup> Освајање и стварање Илирика као јасно дефинисаног римског простора није се дешавало у вакууму, независно од еволуције и трансформације римског друштва или процеса унутар самих заједница изазваних контактима са Царством. Освајања јесу подразумевала извођење војних операција, али и успостављање сложених веза и дипломатских односа са староседеоцима и њиховом елитом. Значајну улогу у овим процесима играле су пограничне зоне као подручја интензивне интеракције, у којима су се империјални симболи прилагођавали локалним контекстима. Нове студије показују да подручја које познајемо из антике као Галију, Британију, Германију или Хиспанију нису постојале као целине (географски, политички или етнички) пре укључивања у Римско царство. Тек укључивањем у римски етнографски, политички и литерарни дискурс та подручја постају географске реалности.<sup>41</sup> Локалне елите су и саме користиле присуство или комуникацију са Римским царством у процесима потврђивања или артикулисања друштвене доминације над својим заједницама.<sup>42</sup> Недовољно дефинисани I век старе и I век нове ере на територији Чачка у археолошком материјалу

[33] S. Babić, „Greeks, Barbarians and Archaeologists, Mapping the Contact”, 9.

[34] Dž. Danijel i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 55.

[35] Dž. Danijel i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 61.

[36] Термин *варвари* преузет је из античких извора и користи се условно како би обухватио домицилно становништво територија које су се у једном тренутку нашле у оквиру граница Рима. Термин се не користи са циљем да дефинише културни нити технолошки положај домицилних заједница према Риму.

[37] С. Бабић, *Полаварство и иолис: сџарије гвоздено доба централној Балкана и грчки свеш* (Београд: Српска академија наука и уметности - Балканолошки институт, 2004), 32-34.

[38] R. Hingley, „Inheriting Roman places”, 172.

[39] V. D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor...”, 687.

[40] S. Babić, „Greeks, Barbarians and Archaeologists, Mapping the Contact”, 12.

[41] Dž. Danijel i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 43.

[42] Dž. Danijel i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 31, 41. У процесима трансформације овог простора локална елита је свакако покушавала да одржи повлашћени положај. Поставља се питање на који начин археолошки материјал може да прикаже промене у изражавању ауторитета. Ауторитет појединаца или дела заједнице често је био дефинисан и визуелним маркерима у пејзажу. Успостављањем контаката са Римом, као и формирањем провинције, уводи се нови елемент у изражавању доминације елите [C. Barrett, „Theorising Roman Archaeology”, In: *Sixth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, eds. K. Meadows, C. Lemke, and J. Heron (Oxford: Oxbow Books, 1997), 5].

о немогућавају праћење односа староседе- лаца са Римом. Не треба унапред доносити закључке да су паралелно постојала два у потпуности одвојена или супротстављена виђења простора. Нова истраживања могу осветлити зоне преклапања у којима долази да симбиозе и стварања нових сагледавања из постојећих вредности простора.<sup>43</sup>

### Империја и Други у оку објективног истраживача

Историјски извори су током прошлости и већег дела XX века сагледавани као преносиоци апсолутне истине и реалности античког света. Ослањањем на писане изворе, археолошки материјал је током XX века представљао информацију од посредног значаја, јер је служио као илустрација података дефинисаних у очуваним изворима. Крајем XX века у оквиру постколонијалног приступа отпочело је преиспитивање извора сачуваних из антике, који су у оквиру постпроцесне археологије и сами сагледавани као сегмент материјалне културе.<sup>44</sup> Критичким освртом на изворе омогућено је да се кроз њих чују гласови елите и освајача, док се гласови потчињених нису могли чути, па су и њихова виђења света и свакодневни живот остали невидљиви за истраживаче.<sup>45</sup> На основу података добијених из извора истраживачи су стварали мапе са границама народа и културних група како

би додатно дефинисали односе у античком свету.<sup>46</sup> Процеси стварања мапа у прошлости, слично писаним изворима, само су наизглед неутрални и објективни чинови, јер подразумевају уписивање одређеног начина посматрања и мишљења у физички свет.<sup>47</sup>

Постпроцесна археологија активно преиспитује ставове модерних истраживача који су своју позицију доживљавали као одраз неупитне научне објективности. Освешћена је потреба да се, без обзира на врсту и поље истраживања, обликује сопствена припадност једној култури. У складу са тим, академски радови се не дешавају у идеалном научном вакууму, већ унутар одређених друштвених оквира и као одговори на њих.<sup>48</sup> Проблематизујући положај истраживача проблематизује се и премиса да су наши искази о прошлости неутрални.<sup>49</sup> Потреба да се староседеоци унутрашњости Балкана класификују и поставе у јасно омеђене територијалне оквире представља друштвени конструкт нашег времена. Овакве поставке делимично су наслеђене из античког периода, али их већина истраживача и даље прихвата као објективне искази о прошлости.<sup>50</sup>

Југословенска, а касније и српска, археологија Рима се у процесима описивања простора и староседелаца највећим делом ослањала на тумачење писаних извора античког периода. Контакт одређених заједница са античким писцима или војсковођама, археолошки установљена култура или културна група само се историјски потврђивала адекватним племенским именом.<sup>51</sup> У овим процесима археологија је свесно или несвесно постављала себе и предмет свог проучавања у

[43] Jennifer A. Baird, „Constructing Dura-Europos, ancient and modern”, In: *Making Roman Places, Past and Present*, eds. D. M. Totten, and K. L. Samuels (Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012), 44.

[44] Gardner Andrew, „Thinking about Roman Imperialism: Post-colonialism, Globalisation and Beyond?”, *Britannia* 44 (2013), 10.

[45] P. Novaković, *Osvajanje prostora...*, 154. Беркер (G. Barker) је 1991. у уводу зборника *Roman Landscape* написао да привлачност археолошких података управо лежи у чињеници да они осветљавају животе не само оних коју су стварали и обликовали историјске догађаје, већ и тиху већину која је изостављена у историјским изворима, класичној уметности и високој архитектури [R. Hingley, „The 'legacy' of Rome: the rise, decline, and fall of the theory of Romanisation”, In: *Roman imperialism: post-colonial perspectives*, eds. J. Webster and N. Cooper (Leicester: School of Archaeological Studies, University of Leicester, 1996), 42; J. C. Barrett, „Theorising Roman Archaeology”, 1].

[46] С. Бабић, *Појлаварсџиво и њолус...*, 33.

[47] B. Bender, „Subverting the Western Gaze: mapping alternative worlds”, 31; M. Johnson, *Ideas of Landscape*, 85.

[48] M. Johnson, *Ideas of Landscape*, 66; S. Babić, *Metaarheologija...*, 27-28, 45.

[49] M. Shanks, „Post-processual archaeology and after”, 135, 137.

[50] Dž. Danijel i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, 180.

[51] S. Babić, „Arheologija i etnicitet”, *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 3. sv. 2 (2008), 137-138.

подређени положај према историји.<sup>52</sup> Племена у унутрашњости Балкана сагледавана су као *варвари* на ниском ступњу развитака. Изнесени ставови су додатно потврђивани теоријом социокултурне еволуције која је пружала најзглед непристрасне и објективне социолошке механизме за објашњење процеса развоја људских друштава од простијих ка сложенијима и доминацију напреднијих у односу на оне на нижим ступњевима.<sup>53</sup> У реконструкцији прошлости често је коришћена и блискост са савременим друштвима и искуствима из ближе прошлости<sup>54</sup> и вршено је њихово учтавање на античку прошлост. На овај начин још једном је порицано постојање другости и паралелних, супротстављених гласова прошлости, као и другачијих начина сагледавања простора.<sup>55</sup>

У најопширнијој студији која се бави питањем староседелаца унутрашњости Балкана Фанула Папазоглу закључује да би им по степену развитака више одговарао епитет дивљака, а не варвара, када су их почетком I века старе ере открили Римљани.<sup>56</sup> Папазоглу је потпуно преузела начин сагледавања простора из античких извора, па говори о односима центра са периферијом, градирајући развијеност племена њиховом удаљеношћу од културних центара у Средоземљу.<sup>57</sup> По њеном мишљењу, контактима са

грчко-римском цивилизацијом, као у укључивањем заједница у римски провинцијски систем, *варвари* прескачу читаву етапу у културном развитаку, чинећи тако џиновски скок уласком у ред културних народа антике.<sup>58</sup> Наратив о средњобалканским племенима, као објективно постојећим категоријама прошлости, често је прихватан без преиспитивања теоријских основа на којима је настао и третиран је као фиксирана истина без простора за преоцењивање и унапређење.<sup>59</sup> Новија критика истиче да су истраживачи били концентрисани на ишчитавање или дешифровање односа силе и моћи кроз пејзаж дискутујући о елементима као што су границе, битке, утврђења, територије, са нагласком на њихове промене кроз време не узимајући или само узгред спомињући друштвене односе и интеракције које су их пратиле.<sup>60</sup>

Најконструктивније закључке у вези са заједницама које су у предримском периоду насељавале Балкан изнео је Растко Васић. У краткој студији *Чачак у римско доба* он закључује да у *свему има њрејеривања*.<sup>61</sup> Иако препознаје утицај који је у Чачанску долину стигао са запада, археолошке налазе из Атенице и Мојсиња тумачи као израз једне посебне заједнице која се формирала на локалном супстрату.<sup>62</sup> Васић са правом препознаје ограниченост тренутног сазнања, али оставља могућност стварања нових. У оваквом сценарију посао истраживача сагледава се као бесконачан рад на истраживању и стицању нових знања о прошлости.<sup>63</sup>

[52] Истраживач је увек умешан у значење текста или материјала јер га управо он препознаје и додељује му значења [J. C. Barrett, „Theorising Roman Archaeology”, 2; Jones Martin, „Theory, Practice and Research in an Urban Unit: a Personal Perspective”, In: *Theoretical Roman Archaeology: Second Conference Proceedings*, ed. P. Rush (Adlreshot: Avebury/Ashgate, 1995), 160].

[53] Концепт социокултурне еволуције ослања се на постојање законитости у развоју људских заједница од простијих облика ка сложенијим и савршенијим, при чему се западноевропска цивилизација посматра као највиши и најсавршенији облик друштва (V. D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor...”, 680, 689; S. Babić, *Metaarheologija...*, 56-57).

[54] F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena...*, 8.

[55] V. D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor...”, 693; M. Johnson, *Ideas of Landscape*, 8.

[56] F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, 395.

[57] F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, 7; Monika Milosavljević, „Teorijsko-metodološke osnove u delu Fanule Papazoglu: arheološka perspektiva”, *Archaica* 5 (2017), 127, 132-134.

[58] F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, 336.

[59] M. Milosavljević, „Teorijsko-metodološke osnove u delu Fanule Papazoglu: arheološka perspektiva”, 126.

[60] M. Johnson, *Ideas of Landscape*, 8.

[61] Растко Васић, „Чачак у Римско доба”, *Зборник рагова Народној музеја XXX* (2000), 32.

[62] P. Васић, „Чачак у Римско доба”, 32-33.

[63] M. Shanks, „Post-processual archaeology and after”, In: *Handbook of Archaeological Theories*, eds. Bentley R. A. Maschner H. D. G. and Chippindale C. (Lanham: AltaMira Press, 2008), 137.

### Чачак, Римљани, Друји

Прихватањем идеје о простору који се уобличава и производи кроз људске доживљаје и кретања у свету<sup>64</sup> дозвољава се могућност да су на географски дефинисаној територији савременог Чачка, у периоду од I до V века, постојали различити идентитети који су паралелно функционисали, а који су производили различита места и пејзаже.<sup>65</sup>

Након открића Римских терми у Чачку, тадашњи директор Народног музеја у Чачку Милован Вуловић за локални лист *Чачански Ђлас* изјавио је следеће: „До сада је у науци нотирано постојање мањег римског кастела (војни логор) на месту данашњег Чачка каквих је било на више места дуж трансверзале која је повезивала јужну Далмацију са централним деловима Балкана.”<sup>66</sup> Међутим, резултати археолошких истраживања у наредном периоду допринели су да идеја о римском *кастелу* на простору урбаног језгра Чачка буде остављена по страни. Резултати ископавања навели су истраживаче да се концентришу на позније периоде римске историје Чачка који су се јасно читавали у очуваној архитектури.<sup>67</sup>

[64] C. Tilley, *A phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments*, 11.

[65] S. Babić, „Greeks, Barbarians and Archaeologists, Mapping the Contact”, 4.

[66] „Римске терме су веће културно благо од Дома културе који се ту подиже”, *Чачански Ђлас*, 17. април 1970, 6.

[67] Део радова представљен је у форми извештаја који имају велики значај за утврђивање топографије римског Чачка: Катарина Дмитривић, Вујадин Вујадиновић, „Заштитна археолошка ископавања на локалитету Двориште Гимназије у Чачку – кампања 2014. године”, *Зборник радова Народног музеја XLIV* (2014), 7-19; К. Дмитривић, В. Вујадиновић, „Заштитна археолошка ископавања на локалитету двориште Гимназије у Чачку – кампања 2015. године”, *Зборник радова Народног музеја XLV* (2015), 7-15; В. Вујадиновић, Александра Гојић, Љубинка Павловић, „Ново откриће касноримске архитектуре у центру Чачка – локалитет ‘Римски трг’”, *Зборник радова Народног музеја L* (2020), 13-18. Један текст доноси резултате истраживања дворишта Музеја из 1977. године: Александра Бабић, Гордана Јеремић, „Двориште Народног музеја у Чачку – истраживања 1977. године”, *Зборник радова Народног музеја XXXVI* (2006), 49-63, док су у једном представљени резултати геофизичких истраживања, такође у дворишту Музеја: Г. Јеремић, Момир Вукадиновић, „Двориште Народног музеја у Чачку – геофизичка истраживања у 2006. години”, *Зборник радова Народног музеја XXXVI* (2006), 63-76.

Периодизацију римских слојева на простору Чачка први је предложио Милоје Васић. Та периодизација се без већих промена задржала и код млађих истраживача све до 2022. године и најновијих резултата истраживања у Дворишту Народног музеја у Чачку. У тексту из 1986. године *Нови римски нађени у Чачку* он закључује да се бенефицијарна станица налазила нешто западније од Чачка. Као могуће локације наводи приградско насеље Бељина, у коме су 1981. откривене терме<sup>68</sup> или простор фабрике „Слобода”,<sup>69</sup> а Римско насеље на простору Чачка датује у IV век.<sup>70</sup> На основу резултата ограничених истраживања спроведених у оквиру Пројекта „Истраживање античких градова на подручју региона Краљево“ Васић је касноантичко насеље типа викуса (крај III - почетак V века) позиционирао на узвишеном платоу око цркве Вазнесења Христовог у Чачку.<sup>71</sup> Васић се у наведеним текстовима није бавио налазима из ранијих периода са подручја урбаног језгра, који су и тада били познати. Закључује да је у околини Чачка *постојао у II-III веку административни центар*, али да се *морамо задовољити само хипотетичким постојањем викуса у I веку збој фрагментарности налаза за озбиљнију анализу*.<sup>72</sup> Последња реченица потврђује премису о неопходности постојања отворених модела у археолошким закључивањима који су подложнији променама у складу са новим открићима.

Ослањајући се на старије текстове млађи истраживачи износе слична мишљења о изгледу простора урбаног језгра Чачка и његове околине у римском период. *Локацију*

[68] Документација Завода за заштиту споменика културе у Краљеву

[69] М. Васић, „Нови римски натписи нађени у Чачку”, *Зборник радова Народног музеја XVI* (1986), 28.

[70] М. Васић, „Нови римски натписи нађени у Чачку”, 28.

[71] М. Васић, „Касноантичка налазишта у Чачку и околини”, у: *Бојородица Градачка у историји српског народа, Научни скуп њоводом 800 година Бојородице Градачке и града Чачка*, новембар 1992, ур. М. Вуловић (Чачак: Народно музеј, 1993), 12-16.

[72] М. Васић, „Касноантичка налазишта у Чачку и околини”, 14.



бенефицијарне станице није могуће прецизно одредити... [...]...у обзир пре свега треба узети два локалитета заједно од Чачка (Бељина и Јездина), док се на крају пасуса износи став да су можда били и у самом Чачку, где су откривени остаци насеља из IV века.<sup>73</sup> [...] Требало би најоменути и чињеницу да је у Чачку током II-III века постојао административни центар...<sup>74</sup>

У књизи *Римске терме у Чачку* као најстарији слој терми наводи се крај III века.<sup>75</sup> Откривени старији материјал (I-II век) објашњава се продуженом употребом стаклених здела<sup>76</sup> или постојањем старијег хоризонта у близини који није потврђен на самом локалитету. Међутим, одсуство археолошке документације која је вођена приликом истраживања додатно ограничава савременог истраживача у правилном извођењу закључака. Наиме, за ово налазиште није сачуван дневник који је вођен приликом истраживања нити техничка документација на основу које би се могли извести сигурнији искази о оригиналном контексту у коме је материјал ископан.<sup>77</sup>

Идеја о постојању *кашела* оживела је 2022/2023. године, након спровођења две кампање археолошких истраживања у дворишта Народног музеја у Чачку.<sup>78</sup> Истражи-

вања која су у првој фази спроведена као заштитна због потребе реализације дела пројекта Престоница културе Србије 2023. године (назив пројекта *Чачанска родна*)<sup>79</sup> потврдила су постојање старијег материјала и насеља на подручју Чачка.<sup>80</sup> Овај пример сликовито указује да су могућности археологије као дисциплине да пружи целовите исказе о развоју једног простора ограничене или се морају сагледати као флуидне. Непотпуност археолошког записа и чињеница да се римски Чачак налази испод савременог градског језгра ограничавају могућност формирања једне целовите слике о прошлости и намећу неопходност сталних корекција – *закључивање до најбољеј модела*.<sup>81</sup> Флуидност се огледа у отворености истраживача да доступну грађу сагледава као мозаик, стално преиспитујући постојеће поставке или *сиурна знања*. Остављање отворених могућности (*open ends*) ствара простор за усвајање нових модела као допуне или корекције већ постојећих знања.<sup>82</sup> Најбољи модел тренутно се формира на основу археолошког записа ишчитаног археолошким истраживањима у дворишту Народног музеја у Чачку.

Римски Чачак се у прошлости највећим делом откривао приликом заштитних археолошких истраживања. Последица ограничених података који су добијани приликом такве врсте истраживања је изостанак систематских анализа становништва. За формирање поузданог модела проблем представља и непознавање домицилног становништва из периода пре доласка Римљана на ове просторе. Археолошки истражени део некрополе у порти Успења Пресвете Богородице могао

[73] С. Ферајнчић, Г. Јеремић, А. Гојгић, *Римски епиграфски споменици Чачка и околине* (Чачак: Народни Музеј Чачак, 2008), 18.

[74] Гордана Јеремић, Александра Гојгић, *Римске терме у Чачку* (Чачак: Народни музеј Чачак, 2012), 10.

[75] Г. Јеремић, А. Гојгић, *Римске терме у Чачку*, 8-10.

[76] Г. Јеремић, А. Гојгић, *Римске терме у Чачку*, 74. Постојање старијих налаза из I и II века на термама констатовано је и у књизи С. Ферајнчић, Г. Јеремић, А. Гојгић, *Римски епиграфски споменици Чачка и околине* (Чачак: Народни Музеј Чачак, 2008), 9-10.

[77] Носиоци заштитних археолошких истраживања били су Завод за заштиту споменика културе у Краљеву и Народни музеј у Чачку. Документација са археолошких истраживања није сачувана ни у једној од наведених институција. Завод у Краљеву поседује гробне записнике, као и техничку документацију у вези са средњовековном некрополом. У Заводу се чувају и пројекти презентације и конзервације Римских терми.

[78] Истраживања су условљена мерама техничке заштите које је као територијално надлежна институција заштите Завод за заштиту споменика културе у Краљеву дефинисао у складу са предвиђеним радовима у дворишту Музеја. Истраживања су изведена у организацији Народног музеја у Чачку, а руководилац истраживања била је др Катарина Дмитровић, кустос и саветник Музеја.

[79] Резултати конкурса објављени су 6. октобра 2021. године на сајту Министарства културе Републике Србије: <https://www.srbija.gov.rs/vest/580231/cacak-prva-prestonica-kulture-srbije-2023-godine.php>. Званична страница сајта <https://casanskarodna.rs/> (преступљено 10.01.2024. године).

[80] Извор: [https://www.cacakmuzej.org.rs/arheoloska\\_iskopavanja\\_dvoriste\\_muzeja\\_2022.html](https://www.cacakmuzej.org.rs/arheoloska_iskopavanja_dvoriste_muzeja_2022.html) (приступљено 23. 12. 2023)

[81] S. Babić, *Metaarheologija...*, 29.

[82] S. Babić, *Metaarheologija...*, 32-33; M. Shanks, „Post-processual archaeology and after”, 137-138.

би делимично да укаже на различите идентитете који су постојали на овом простору у III и IV веку.<sup>83</sup>

Покушај реконструкције становништва које је живело на широј територији данашњег града дат је на основу малобројног епиграфског материјала: *...наййисима йосведочени малобројни йрийагници домаћеї келйскої сїановнишийва (лична имена Bella - йалско, Totia - келйско). У обласїи око Чачка су веровайно живели Диндари, док су на зайагној їраници йребивали Целеїтери... [...] ... їрєба найоменуїи да је Максимова йородица била делимично романизована, на шїа указује њеїово лайинско име.*<sup>84</sup>

Поставља се питање да ли је могуће на основу ограниченог броја очуваних споменика дефинисати заједнице или појединце који су насељавали овај простор. Покушај да се етнички уобличи територија без познавања претходних периода<sup>85</sup> представља изузетно тежак, готово немогућ задатак. Занемаривање резултата које су дала археолошка истраживања<sup>86</sup> и затварање у оквиру једне дисциплине додатно проблематизује могућност стицања знања о прошлости. Малобројно очуван епиграфски материјал, без потврде у археолошком материјалу, могућност реконструкције становништва које је насељавало ове крајеве чини готово немогућом, што је увидео и Растко Васић јасно наглашавајући неопходност нових истраживања у циљу што адекватнијег одговора на ово питање.<sup>87</sup> Са друге стране, изједначавање идентитета појединаца са њиховим личним именом ограничава могућност постојања различитих

одговора на живљену стварност унутар империје као једног глобализујућег фактора.<sup>88</sup> Иако временски удаљени, процеси глобализације у савременом друштву указују да одабир личног имена може бити ствар персоналног избора у подједнакој мери као и производ деловања традиције одређеног географског простора.<sup>89</sup>

Присуство одређених форми урбанизације, предмета, начина одевања, односно праћење степена романизације (социокултурна еволуција) доживљава се као потврда успостављања новог културног обрасца,<sup>90</sup> док се задржавање старијих форми сагледава као преживљавање затечених традиција.<sup>91</sup> Чињеница да су неки споменици из периода праисторије (хумке) сачувани у римском периоду (односно све до модерног доба) сведочи о флуидном односу између нових и старих вредности и доживљаја простора.<sup>92</sup> Поставља се питање да ли у оквирима Римског царства, као једног од првих глобалних друштава, треба, без задршке, материјалну културу користити као основни показатељ етничке припадности. Иако је романизација и даље доминантан образац у сагледавању односа између римског и домицилног становништва на простору Чачка,<sup>93</sup> треба допустити постојање сценарија у којем групе или појединци граде идентитете према сопственом

[83] Катарина Дмитровић, Дејан Радичевић, *Касноантичка некропола у Чачку* (Чачак: Народни музеј 2009).

[84] С. Ферјанчић, Г. Јеремић, А. Гојгић, *Римски епиграфски споменици Чачка и околине*, 21.

[85] За сада нема археолошки истражених локалитета на подручју Чачка из латенског периода.

[86] Dejan Radičević, Katarina Dmitrović, „Late antiquity Urns from Čačak”, In: *Ante Portam Auream*, ed. M. B Vujović (Beograd: University of Belgrade, Faculty of Philoophy, 2017).

[87] Р. Васић, Чачак у римско доба, *Зборник радова Народної музеја XXX* (2000), 34.

[88] M. Shanks, „Post-processual archaeology and after”, 135.

[89] У Србији су данас честа имена Теодора, Константин (нарочито након обележавања 1700 година од Миланског едикта 2013. године), Моника, Теона, Викторија која нису традиционална имена српског народа.

[90] V. D. Mihailović, „Gordijev interpretativni čvor...”, 693; S. Babić, „Arheologija i etnicitet”, 143.

[91] Д. Радичевић, „Сахрањивање у касноантичко доба на територији југозападне Србије”, у: *Балкан, Подунавље и источна Европа у римско доба и у раном средњем веку*, ур. Габрићухин, И. О., Трифуновић, С. (Нови Сад – Москва: Музеј Војводине и Институт археологије руске академије наука, 2019), 99.

[92] Borja L. Herrero, „What Happens When Thombs Die? Historical Appropriation of the Cretean Bronze Ages Cemeteries” In: *The Lives of Prehistoric Monuments in Iron Age, Roman and Medieval Europe*, eds. M. Diaz -Guardamino, G. Sanjuan, and D. Wheatley (Oxford: University Press, 2015), 279.

[93] D. Radičević, K. Dmitrović, „Late antiquity Urns from Čačak”, 234-235.

живљеном искуству које може али не мора бити усклађено са колективним нормама или уклопљено у постојеће обрасце.<sup>94</sup>

Реконструкције прошлости не могу утицати на живљену стварност заједница које су ту прошлост настањивале, али могу допринети разумевању наше улоге у процесима превођења. Разумевање може водити успостављању нових односа и допринети очувању различитих материјалних израза у простору, од којих је римски само сегмент прошлости града на обали Мораве.

### Литература:

- Бабић Александра, Јеремић Гордана. „Двориште Народног музеја у Чачку – истраживања 1977. године”. *Зборник радова Народног музеја XXXVI* (2006), 49-63.
- Бабић Сташа. *Пољаварство и њолис: старије њоздено доба централног Балкана и грчки свей*. Београд: Српска академија наука и уметности – Балкано-лошки институт, 2004.
- Васић Милоје. „Римске терме у Бељини” *Зборник радова Народног музеја XIII* (1983), 5-16.
- Васић Милоје. „Касноантичка налазишта у Чачку и околини”. У: *Бојородица Градачка у историји српског народа*, Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992, 9-18, Чачак: Народни музеј, 1993.
- Васић Милоје. „Нови римски натписи нађени у Чачку”. *Зборник радова Народног музеја XVI* (1986), 23-35.
- Васић Растко, Чачак у римско доба, *Зборник радова Народног музеја XXX* (2000), 23-36.
- Дмитровић Катарина, Вујадиновић Вујадин. „Заштитна археолошка ископавања на локалитету двориште Гимназије у Чачку – кампања 2015. године”. *Зборник радова Народног музеја XLV* (2015), 7-15.
- Дмитровић Катарина, Вујадиновић Вујадин. „Заштитна археолошка ископавања на локалитету Двориште Гимназије у Чачку – кампања 2014. године”. *Зборник радова Народног музеја XLIV* (2014), 7-19.
- Дмитровић Катарина, Радичевић Дејан. *Касноантичка некропола у Чачку*. Чачак: Народни музеј 2009.
- Јеремић Гордана, Вујадиновић Момир. „Двориште Народног музеја у Чачку – геофизичка истраживања у 2006. години”. *Зборник радова Народног музеја XXXVI* (2006), 63-76.
- Јеремић Гордана, Гојгић Александра. *Римске терме у Чачку*. Чачак: Народни музеј Чачак, 2012.
- Радичевић Дејан. „Сахрањивање у касноантичко доба на територији југозападне Србије”. *Балкан, Подунавље и источна Европа у римско доба и у раном средњем веку*, ур. Габрићухин, И. О., Трифуновић, С, 73-104, Нови Сад – Москва: Музеј Војводине, Институт археологије руске академије наука, 2019.
- Ферјанчић Светлана, Јеремић Гордана, Гојгић Александра. *Римски епиграфски споменици Чачка и околине*. Чачак: Народни Музеј Чачак, 2008.
- Babić Staša. „Arheologija i etnicitet”. *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 3. sv. 2 (2008), 137-149.
- Babić Staša. „Greeks, Barbarians and Archaeologists”. *Mapping the Contact, Ancient West and East*, 6 (2007), 73-89.
- Babić Staša. „Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost”. *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 5. sv. 2 (2010), 259-268.
- Babić Staša. *Metaarheologija: Ogledi o uslovima znanja o prošlosti*. Beograd: Klio, 2018.
- Džino Danijel, Domic Kunić Alka. *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*. Zagreb: Školska knjiga, 2013.
- Džino Danijel. „Constructing Illyrians: Prehistoric Inhabitants of the Balcan Peninsula in Early Modern and Modern Perceptions”. *Balkanistica* 27 (2014), 1-39.
- Milosavljević Monika. „Teorijsko-metodološke osnove u delu Fanule Papazoglu: arheološka perspektiva”. *Archaica* 5 (2017), 121-142.
- Mihailović Vladimir D. „Gordijev interpretativni čvor: rimski pisani izvori, ideja socio-kulturne evolucije i koncept romanizacije”. *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 6. sv. 3 (2011), 679-698.
- Novaković Predrag. *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajske arheologije*. Ljubljana: Filozofski fakultet, 2003.
- Radičević Dejan, Dmitrović Katarina. „Late antiquity Urns from Čačak”. *Ante Portam Auream*, ed. Vujović M. B, Beograd: University of Belgrade, Faculty of Philosophy, 2017.
- Baird Jennifer A. „Constructing Dura-Europos, ancient and modern”. *Making Roman Places, Past and Present*, eds. Totten, D. M. and Samuels K. L, 34-49, Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012.
- Barrett John C. „Theorising Roman Archaeology. In: *Sixth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*”, eds. Meadows, K, Lemke, C. and Heron, J, 1-7, Oxford: Oxbow Books, 1997.
- Bender Barbara. „Subverting the Western Gaze: mapping alternative worlds”. *The Archaeology and Anthropology of Landscape*, eds. Layton, R. and Ucko, P, 31-45, London: Routledge, 1999.
- Diaz-Guardamino Marta, Sanjuan Leonardo G, Wheatley David. „Lives of Prehistoric Monuments in Iron Age, Roman and Medieval Europe, An Introduction”. *The Lives*

[94] S. Babić, *Metaarheologija...*, 98, 112.

- of *Prehistoric Monuments in Iron Age, Roman and Medieval Europe*, eds. Diaz -Guardamino M, Sanjuan, G., Wheatley, D, 3-19, Oxford: University Press, 2015.
- Dommlen van Peter. „Roman places in the making”. *Making Roman Places, Past and Present*, eds. Totten, D. M. and Samuels K. L, 103-110, Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012.
- Freeman Phil. „'Romanisation - Imperialism' – What are we talking about?”. *Sixth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, eds. Meadows, K, Lemke, C. and Heron, J, 8-14, Oxford: Oxbow Books, 1997.
- Feldman Weiss Cecilia. „Bodies in motion: civic ritual and place-making in Roman Ephesus”. *Making Roman Places, Past and Present*, eds. Totten, D. M. and Samuels K. L, 50-65, Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012.
- Gardner Andrew. „Thinking about Roman Imperialism: Postcolonialism, Globalisation and Beyond?”. *Britannia* 44 (2013), 1-25.
- Herrero Borja L. „What Happens When Thombs Die? Historical Appropriation of the Cretean Bronze Ages Cemeteries”. *The Lives of Prehistoric Monuments in Iron Age, Roman and Medieval Europe*, eds. Diaz-Guardamino M, Sanjuan, G. and Wheatley, D, 265-285, Oxford: University Press, 2015.
- Hingley Richard. „'Images of Rome.'”. *Images of Rome: perceptions of ancient Rome in Europe and the United States in the modern age*, 7-22, Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2001.
- Hingley Richard. „'Iron Age knowledge: pre\_Roman peoples and myths of origine'”. *Atlantic Europe in the First Millennium B.C*, eds. Moore, T. and Armada X. L, 617-637, Oxford, 2011.
- Hingley Richard. „Commentary: Inheriting Roman places”. *Making Roman Places, Past and Present*, eds. Totten, D. M. and Samuels K. L, 171-175, Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012.
- Hingley Richard. *Roman Officers and English Gentlemen, The Imperial Origins of Roman Archaeology*. London: Routledge, 2000.
- Hingley Richard. „The 'legacy' of Rome: the rise, decline, and fall of the theory of Romanisation”. *Roman imperialisam: post-colonial perspectives*, eds. Webster, J. and Cooper, N, 35-48, Leicester: School of Archaeological Studies, University of Leicester, 1996.
- Johnson Matthew. *Ideas of Landscape*. Oxford: Blackwell publishing, 2007.
- Jones Martin. „Theory, Practice and Research in an Urban Unit: a Personal Perspective”. *Theoretical Roman Archaeology: Second Conference Precedings*, ed. Rush. P, 158-173, Adlershot: Avebury/Ashgate, 1995.
- Lafrenz Samuels Kathryn, Totten Darian M. „Roman place-making: from archaeological interpretation to contemporary heritage contexts”. *Making Roman Places, Past and Present*, eds. Totten, D. M. and Samuels K. L, 11-33, Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012.
- Paludan-Muller Carsten. „The imperial mirror: Rome as reference for the empire”. *Making Roman Places, Past and Present*, eds. Totten, D. M. and Samuels K. L, 145-159, Portsmouth R.I: Editorial Committee of the Journal of Roman Archaeology, 2012.
- Papazoglu Fanula. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, Tribali, Autarijati, Dardanci i Mezi*. Beograd: Equilibrium, 2007.
- Shanks Michael. „Post-processual archaeology and after”. *Handbook of Archaeological Theories*, eds. Bentley R. A, Maschner H. D. G. and Chippindale C, 133-144, Lanham: AltaMira Press, 2008.
- Tilley Christopher. „Introduction: Identity, Place, Landscape and Heritage”. *Journal of Material Culture* vol. 11(1/2), (2011), 7-32.
- Tilley Christopher. *A phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments*. Oxford, Providence: Berg, 1994.

### **SOME OBSERVATIONS ABOUT THE POSSIBILITIES OF RECONSTRUCTING THE PAST (EXAMPLE OF ROMAN SITES IN THE AREA OF ČAČAK)**

Archaeology is described as a discipline that studies the remains of human activity in time and space. However, while the subject of an archaeologist is always in the past, when we study the European past, it becomes spatially close to us. The ancient societies of Greece and the Roman Empire are seen as the past *We* (as our own past), cultural patterns with which we share views of the world, time and space. The Yugoslav (later Serbian) archaeology of Rome relied mostly on the interpretation of written sources of the antiquity when describing the area and the natives. During the 20th century, archaeological material relying on sources represented information of indirect importance because it served as an illustration of data defined in preserved sources. Through the contact of certain communities with ancient writers or military leaders, the archaeologically established culture or cultural group was only historically confirmed by an adequate tribal name. The narrative about Central Balkan tribes, as categories

that really existed in the past, was accepted without questioning the theoretical foundations on which it was built. Accepting the idea of a space that is shaped and created through human experiences and movements in the world allows for the possibility that in the territory of Čačak in the past there were different identities that functioned in parallel and that crated different places and landscapes. Although Romanization is still the dominant pattern in the perception of the relationships between the Roman and the native population, one should consider the possibility of the existence of a scenario in which groups or individuals build identities according to their own life experience, which may or may not be aligned with collective norms or integrated into existing patterns. Establishing a dialogue between disciplines that deal with the past, as well as considering the comprehensiveness of the subject of our research, should facilitate resolution of existing issues.

**Marija ALEKSIĆ ČEVRLJAKOVIĆ**

### **CERTAINES OBSERVATIONS SUR LES POSSIBILITÉS DE RECONSTRUCTION DU PASSÉ (EXEMPLE DES TROUVAILLES ROMAINES SUR LA LOCALITÉ DE CACAK)**

L'archéologie est décrite comme une discipline qui s'occupe des vestiges humains dans le temps et l'espace. Et tandis que l'objet de l'archéologue est toujours dans le temps passé, il nous devient très proche dans l'espace. Les sociétés antiques de la Grèce et de l'Empire romain sont prises en compte comme Notre passé (comme notre propre passé), des exemplaires culturels avec lesquels on partage nos regards sur le monde, le temps et l'espace. L'archéologie yougoslave de Rome (plus tard serbe) s'appuya sur les processus de description de l'espace et des anciens citoyens s'appuya sur l'interprétation des sources écrites de la période antique. En s'appuyant sur les sources archéologiques, le matériel représenta durant le XXème siècle une information d'importance cruciale, car il servit comme illustration de données définies dans les sources conservées. Par le contact de certaines communautés avec des écrivains antiques ou des guerriers archéologiques, la culture établie ou le groupe culturel se confirmèrent seulement par un nom de tribu adéquate. La narration sur les tribus des Balkans de rang moyennement aisées, fut accepté

sans avoir besoin de recourir à une nouvelle examination des bases théoriques d'où elles proviennent. En acceptant les idées sur l'espace qui prend forme et produit à travers les expériences humaines et les déplacements dans le monde, on permit la possibilité que sur le territoire de Cacak dans le passé, il exista diverses identités qui fonctionnèrent parallèlement, qui produirent divers endroits et paysages. Bien que la romanisation fut un exemplaire encore dominant concernant la prise en considération des relations entre la population romaine et dominicale, il faudrait permettre l'existence d'un scénario dans lequel les groupes et certaines personnes construisent une entité suivant leur expérience propre vécue qui peut, et ne doit pas, être en accord avec les normes collectives ou incorporée aux exemplaires existants. Grâce au dialogue établi entre la discipline qui s'occupe du passé, tout comme la prise en considération de l'ensemble de la prise en compte de l'exemplaire complet de notre recherche, ils doivent contribuer à résoudre mieux les problèmes existants.

**Marija ALEKSIĆ ČEVRLJAKOVIĆ**